

ГЕОРГИЕВ, Станьо *(Велико Търново, България)*

СУБСТЦЕНТРИЧНАТА СИСТЕМА НА ЕЗИКА (научен етюд)

The substantive-centered system of language

The author expounds the thesis of the substantive basis of language, that is, he places the substantive in the center of the linguistic system. In the three-sided unity of subject-action-object, the defining element is objectivity.

Keywords: objectivity, generalization, action, marker, categorial meaning

Езикът е логическа и формална система, вътрешно затворена и обособена като самостоятелна даденост на човешкото мислене и отворена като енергия на проявление в общуването. Вътрешната затвореност е единство и взаимообусловеност на елементи и значения, думи, форми, отношения, които имат своя дял в една обща субстанция и функция. Двете реалности на езика – системна и комуникативна, може да се обяснят чрез тяхното взаимодействие като същност и явление.

Всяка система има център и периферия на взаимозависимост между единиците, които я съставят. Веригата на тези взаимоотношения за езика започва от предметността, изразена със субстантивните думи, главно съществителните имена. С това езикът, без да повтаря картината на обективния свят, който е предметен по съществото си, без да е негово сензорно, сетивно-мисловно копие, се съотнася с него в своите познавателни форми и значения, като мисловен образ на обективните факти, като тяхно денотативно-сигнификативно познание.

Съществителното име съдържа в значението си потенциата за действено-предикативно и характеристично (атрибутивно) проявление, кое-

то се осъществява чрез глагола и прилагателното име, както и чрез синтагматичната атрибутивност на зависими други съществителни имена, предложно и безпредложно свързани с определяемото съществително име. Когато определяме съществителните имена като изразители на същина (предметност), ние включваме в този категориален клас както названията на конкретни предмети, вещи, вещества и др., така и имената за абстрактни и абстрахирани действия, качества, състояния, величини, интелектуални и други прояви, чийто денотат е сборен и обобщен, което го отделя от конкретните предметни измерения. Абстрактните съществителни имена също имат денотат, който е по-скоро понятийно-мисловен, във висока степен погълнат от сигнификата. Това ни дава основание да смятаме значението им за чисто сигнификативно. Конкретно-предметната представа сякаш изчезва, стопява се в обобщено-мисловното възприемане и отражение на действителността с нейната предметна същност. Действията и качества, присъщи на човека или на конкретните предмети, се обобщават като отделна същност, като абстрактна даденост и това ги отделя от конкретния първоизточник, от съотнесеността с материалния свят. Обобщаването е процес на абстрахиране. Ако глаголът *гърмя* се свързва с конкретен предмет (източник), с някакво оръжие, съществителното *гърмеж*, производно от него, губи тази познавателна асоциативна връзка и това е признак на абстрахирането му като значение и форма. Поради степента на отдалечаване от конкретното и обособяване на абстрактната същност се формират и различните класове абстрактни съществителни имена. Те може да бъдат за действия, прояви, явления, качества и състояния. Голям подклас от тях са тези, които най-общо определяме като имена за даденост, резултат на една по-висока абстракция, например за количество: *наследство, данък*; проява: *работа, фронт, свят*; форма: *кръг, линия*; устройство: *механизъм, конструкция, построение*; резултат: *изделие, доход, баланс*; квалификация: *абонат, абсолвент, дипломат*; природни и обществени явления: *електричество, въстание, война* и др. Много от тези абстрактни съществителни имена може да бъдат носители и на конкретно значение на базата на омонимията като напр. *труд* (даденост) и *труд* (книга), *випускник* (звание) и пет *випускника* (лица).

Най-добър показател за субцентричност, т.е. за водещата роля на значението за предметност, изразено със съществително име, в самата структура на езика, са глаголите и прилагателните имена с тяхното категориално значение, защото действията и признаците не съществуват сами за себе си, което е невъзможно, а като проява или особеност на предмета. Затова, ако се помислят отделно от него, тяхното значение се определява – те се субстантивират. Точно в това отношение е значима мисълта на Ал. Т. Балан, че “глагол обаждат признак на същия под вид на вършене във времето”. Може да кажем, че глаголът представя предмета в действие (действено) или в посоката на негово характеризиране, както това става с глагола **съм** (*бивам бъда, стана, явявам се* и др.). Всеки глагол е субстантивно определен със значението си за действие, напр. *чета, уча, говоря, проверявам* и др. се отнасят за лица, а *настана, угасна, разливам се, звъня, трептя, тека* и др. имат ясно предметно основание в названията на явления, вещи и др. В повечето случаи предметното основание не е тясно ограничено и се отнася до значението на съществителните имена за многообразния материален свят и духовните прояви на човека. Това е сферата на широката семантична производност на глаголите и синтагматична семантизация със спорадичен или траен характер. Напр. *сияя* (поглед, светлина), *премина* (човек, болка, нелице, вятър), *покажа се, стоя, угасна, съществувам, върна се* и др. Признакът деятелност в значението на глагола намира израз в семите за дейност, положение, движение, самоизява, състояние и протичане, които се съчетават със семите за предметност, каквито са персоналност, неперсоналност, вещност, вещественост, конкретни по своята материална изразеност, и за абстрактна даденост на проява, качество, състояние, обобщеност. Тези водещи семи изразяват най-общо значението на съответни семантико-категориални класове глаголи. Това са доминантните семи на предметна реалност, които в единство с придружаващите ги допълнителни (интерпретиращи) спрямо тях дават значението на думите. Глаголът *стоя* в изречението “При него тоя стоял около три часа” (Хр. Ботев) има доминантни семи положение и персоналност (лица) и интерпретиращи наличие, пребиваване. Глаголът *тръгна* в изречението “Новината *тръгна* от врата на врата” (Д. Талев) има доминантни семи положение и даденост (абстрактно значе-

ние за предметност) заедно с допълнителните семи наличие и разпространение.

Субцентричността на езика, която обхваща и глагола с неговото значение за действие, се вижда и от неговото цялостно синтагматично обкръжение субстантивно в основата си. Тук принадлежи и обектното обхващане на предмета при преходност на глагола и субстантивно приобщаване (включване) в извършването на действието при непреходността. Субстантивните семантични признаци за презметно обхващане и приобщеност са неделими от семния състав на глаголното значение. Нещо повече – може да се говори за триединството на субект (деятел), действие, обект и приобщен предмет, в което определяща е предметността. Действието се опредметява от деятеля и в зависимост от него се обективира в предметен план чрез обхващане на друг предмет или включването му в своето извършване. Следователно може да определим действието като проява на предмета или мисловно представяне на неговото проявление, израз на отношението към други предмети и на саморазкриване като материална и духовна същност.

Анализът на глаголното и адективното значение за действие, качество и свойство показва субстанционалната основа на това значение, която заляга в категориалната му характеристика и класификационна разчлененост. При глаголите това е предметна деятелност, а при прилагателните имена и характеристични предложни съчетания на съществителните имена предметна признакова присъщност. Действието произтича от предмета, признакът е присъщ на предмета като негово неотделимо качество и свойство или като предметно относителна зависимост.

Който и глагол да вземем за пример, неговото значение ще ни покаже недвусмислено присъствието на предмета в действието и неговата реализация чрез отношението му към друга предметна даденост на обектност, включване или предметна качествена характеристика. В изречението *Всеки тичаше с бакър вода към мястото на пожара* (К. Петканов) глаголът *тичам* се интерпретира семантически като проява на преместване на предмета, свързана с интензивност и предметно-пространствена насоченост. Предметно-действена проява на преместване се свързва и с предметна придруженост (с бакър вода). В изреченото *Стоян долавяше някак страината тайна* (Д. Талев) глаголът *дола-*

вям показва мисловна дейност, която е проява на лице със съответна предметна насоченост на обхващане като вникване в определена даденост (страшната тайна). Подчертана субстантивна идентичност имат глаголите за самоизява, при която на преден план излиза предметът с рефлексивността на действието, извършвано засебно, без външна обективна насоченост. Не случайно много от глаголите в този клас са и възвратни по форма, напр.: *Собствено идеята за освобождение не е никога угасвала у народа* (Христо Ботев). *Плавно се понесе проста, но тържествена мелодия* (Д. Талев). *Без здание пансионът не ще може да съществува* (Хр. Ботев). Характеристика и на останалите категориални класове глаголи може да се направи според степента на тяхната субстантивна идентичност. Близко до глаголите за самоизява в това отношение стоят глаголите за състояние и положение: *Моето любопитство се запали от появлянето на тоя вестник* (Захари Стоянов). *Вън тя се уплаши от изгледа на щерка си* (Д. Талев). *Не се помръдна никой от мястото си* (Д. Талев). Глаголите за дейност имат силно изразена деятелност, подчертана от активната предметна насоченост на действието, позната като преходност, при която предметът се обхваща чрез засягане, промяна, създаване или унищожаване и пр. *Тя извади един неделен ден от сандъците си газената лампа* (Д. Талев). *Учители обреха мое граматично вещество за свои граматики* (Ал.Т.–Балан).

Мимоходом само в подкрепа на субстантивната центричност на езика ще спомена, че глаголът по форма за лице и по семен състав на значението си има субстантивно обкръжение и зависимост за разлика от съществителното име, при което означеният предмет се мисли вън от своята деятелна активност и само синтагматически може да изрази значение за наличие, съществуване и др. в безглаголните изречения: *Кофата от кобилищата открадната* (Ел. Пелин). *И ето песен, звънка жетварска песен* (Й. Йовков). *Денят мек, топъл. В душата ми мрак и презрение* (Ем. Станев). *По пътеката, все по пътеката* (Й. Йовков).

Прилагателното име отразява една от страните на даден предмет, неговата признакова отличителност по цвят, форма и вид, физически или духовни качества, състояние, размер, отношение и преценка или относителен признак на предметна зависимост по състав и произход, предназначение, уподобеност и др. Признакът е субстанциален ка-

то особеност на предмета и като дериват на отношението между предметни същности. Той е присъщ на предмета и е негов продукт. Прилагателното име не съществува въвн от връзката си със съществителното име. Неговото значение, макар да има денотативна основа, се определя от съвкупността със съществителното име, напр. *силен човек, силен гърмеж, силно впечатление, силна воля, силно доказателство, силно осветление*. Видно е, че прилагателното *силен* поради широкия диапазон на съчетаване с различни съществителни имена получава своята многозначност. *Силен човек* означава качество на издръжливост, якост, а *силна воля* се свързва вече с упоритост, непреклонност, т.е. с друг вид издръжливост като духовна проява. Едно качество се означава в синтагмата *добър приятел* и друго в *добри пари*.

Местоименията повтарят значението на съществителните и прилагателните имена в една по-висока степен на абстрахиране и обобщеност. Както значенията, така и функцията на предлозите са тясно свързани със съществителното име, като образуват с него една субстантивна съвкупност. Те изразяват заедно предметното значение, като предлогът се абстрахира до ролята на синтактичен формант и сигнализира синтактична насоченост на съществителното име.

По-сложно и по-особено е еквивалентното присъствие на субстанцията в значението на **наречията**. Това не намалява субстантивния дял в адвербиалното значение, което е опосредено чрез глагола. Фактически наречието изразява значение за място, време, качество (начин) и др., което е свързано с реализацията на действието, но пряко или косвено това значение има субстантивна основа. Такава пряка зависимост имат наречия като *развълнувано* и *тревожно*, които показват състояние на предмета, на субекта: *Развълнувано и тревожно биеше сърцето му* (Д. Талев). Не само това. Интерпретацията на адвербиалното значение показва някакво участие на предмет в действието, напр. *бързо* (вървене бързо). С други думи, значението на наречието е допълнение към субстанциалния признак в значението за действие с показателите на неговото осъществяване. Да прибавим и това, че адвербиалното значение в конкретен за място и в по-абстрактен вид за време има субстанциална изразеност като обстоятелство на действието, тъй като в него се съдържат предметните параметри на пространство и по-абстрактните на

темпорална локализация в период на протичане или отношение към даден момент (тук, оттатък, днес, лятос и др.).

Разгледаните показатели на субстанциална центричност се отнасят до денотативно-сигнификативната основа в категориалното значение на класовете думи. В синтактичен план не винаги има съответствие с категориално-семантичния, защото това е вече структурата на синтактичните единици, в която превъплъщението на думите като казуемо, подлог и др. може да поставят глагола в центъра на синтактичните връзки и зависимости. Но в крайна сметка синтагматичното значение на думите разгръща на ново равнище субстанциалната основа на езика.

Проф. д-р **Станьо Георгиев**, преподавател по съвременен български език във Великотърновския университет